Kärjistyykö Ukrainan ja Venäjän välinen konflikti, jollei Venäjä onnistu istuttamaan itselleen mieluisaa presidenttiä Ukrainan johtoon ?

Ukrainassa järjestetään tänä vuonna sekä presidentinvaalit että parlamenttivaalit

Ukrainassa järjestetään presidentinvaalien ensimmäinen kierros 31. maaliskuuta. Ehdokkaiden määrä voi nousta yli 10. Koska kukaan ehdokkaista ei tule valituksi ensimmäisellä kierroksella, toinen kierros järjestetään 21. huhtikuuta. Joulukuun gallupien mukaan toiselle kierrokselle pääsee entinen pääministeri Julia Timoshenko ja istuva presidentti Petro Poroshenko (Poroshenko ei vielä ilmoittanut ehdokkuudestaan – ehdokkuus pitää rekisteröidä 9. helmikuuta mennessä) tai jopa koomikko Volodomyr Zelenskiy (julkisti ehdokkuutensa 31.12.2018). Neljäs mahdollinen kandidaatti toiselle kierrokselle on Juri Boiko, joka toimi pääministerinä ja varapääministerinä Venäjä-myönteisen presidentti Viktor Janukovitshin valtakaudella. Venäjälle mieluisin presidentti on kenties Boiko, mutta Venäjä on ilmaissut tukeaan myös Timoshenkolle. Länsi toivonee Poroshenkolle jatkokautta hänen länsiorientaationsa ja ennakoitavuutensa johdosta.

Ukrainassa järjestetään parlamenttivaalit 27. lokakuuta. Joulukuun lopulla kärkipaikkaa piti Timoshenkon johtama Isänmaa-puolue. Toiseksi suosituin oli Poroshenkon puolue. Koska presidentinvaalien lopputulos heijastuu parlamenttivaalien tulokseen ja vielä paljon ehtii tapahtua Ukrainan Venäjä-suhteessa ennen parlamenttivaaleja, tämän hetkisiin mielipidetiedusteluihin tulee suhtautua suurella varauksella.

Ukraina-Venäjä-suhde oirehtii vakavasti

Ukraina-Venäjä-suhde tulehtui jo 15 vuotta sitten, jolloin Venäjä mahdollisesti sekaantui länsimielisen presidenttiehdokas Viktor Justshenkon dioksiinimyrkytykseen. Tilanne alkoi kärjistyä viitisen vuotta sitten, kun silloinen presidentti Janukovitsh kieltäytyi allekirjoittamasta vapaakauppa- ja assosiaatiosopimusta EU:n kanssa. Tämä käynnisti yhteiskunnallisten levottomuuksien ja väkivaltaisuuksien ketjureaktion, jonka seurauksena Janukovitsh lopulta pakeni maasta. Yhteiskunnallisen turbulenssin komplikaationa Krim liitettiin laittomasti Venäjään ja sotilaallisuudet itäisessä Ukrainassa alkoivat keväällä 2014. Krimin valtauksen ja Itä-Ukrainan taisteluiden myötä Ukrainan taloudellinen yhteistyö Venäjän kanssa on laskenut, mutta laskusta huolimatta Ukrainalla on yllättävän tiivis taloussuhde Venäjään. Venäjä on yhä Ukrainan suurin yksittäinen kauppakumppanimaa. Tosin EU kokonaisuudessaan muodostaa Ukrainan ulkomaankaupasta yli 40%.

Venäjän rooli Ukrainan ulkotaloussuhteissa

	2010	2013	2017
Venäjän osuus Ukrainan viennistä (pl. palveluvienti)	26%	24%	9%
Venäjän osuus Ukrainan tuonnista (pl. palvelutuonti)	37%	30%	15%
Venäjän osuus Ukrainan saamista ulkomaisista investoinneista (investointikanta)	6%	7%	12%
Venäjän osuus ukrainalaisyritysten investoinneista ulkomaille (investointikanta)	3%	6%	2%
Venäläisten osuus ulkomaalaisten tekemistä matkoista Ukrainaan	37%	42%	10%
Venäjän osuus ukrainalaisten tekemistä matkoista ulkomaille	30%	26%	17%

Huom: Ukrainan ja Venäjän välistä kauppaa käydään ja investointeja toteutetaan myös kolmansien maiden kautta (esim. Kypros). Koska venäläismatkailijoiden suosima Krim poistui Ukrainan matkailutilastoista vuonna 2014, Krimin miehitys näkyy venäläisten osuuden laskuna ulkomaalaisten tekemissä matkoissa Ukrainaan. Rajan yli tapahtuva sukulointi ja ukrainalaisten työskentely Venäjällä selittävät pitkälti Venäjän korkean osuuden ukrainalaisten matkoista ulkomaille.

Lähde: Ukrainan tilastokeskus, https://ukrstat.org/en

Venäjän merkitys korostuu tarkasteltaessa Ukrainan energiahuoltoa. Ukrainan energiahuollon neljä kulmakiveä ovat maakaasu (31% energian kokonaiskulutuksesta), hiili (30%), ydinvoima (24%) ja öljy (12%).

Ukraina tuottaa 2/3 kuluttamastaan kaasusta ja osuutta pyritään kasvattamaan tulevaisuudessa. Marraskuusta 2015 Ukraina on tuonut kaasunsa yksinomaan lännestä. Lännestä tuotava maakaasu on alun perin lähtöisin Venäjältä. Ukrainan oman kulutuksen ohella on syytä nostaa esiin venäläiskaasun kauttakuljetukset Ukrainan kautta länteen (ml. Turkkiin). Vuonna 2018 Ukrainan kautta kuljetettiin 87 miljardia kuutiota kaasua. Viime vuoden toisella neljänneksellä Venäjältä Euroopan unioniin tulevasta kaasusta 44% virtasi Ukrainan halki. Nord Stream 1 osuus oli 33% ja Valko-Venäjän 23%. Gazpromin johdon mukaan venäläiskaasun vuotuinen transito Ukrainan kautta tulee laskemaan 10-15 miljardiin kuutioon sen jälkeen, kun Nord Stream 2 aloittaa toimintansa täydellä kapasiteetilla (55 miljardia kuutiota). Kaasutransito jäänee venäläisarviota alhaisemmaksi, sillä myös Mustanmeren ali kulkevan Turkish Stream-kaasuputken on ilmoitettu aloittavan toimintansa tämän vuoden lopulla (kapasiteetti noin 32 miljardia kuutiota). Arvioitaessa Ukrainan tulevaa asemaa kaasun kauttakulkumaana ei tule myöskään unohtaa Ukrainan ja Venäjän välisen kaasutransitosopimuksen umpeutumista ensi vuoden alussa. Nykyvolyymeillä Ukrainan valtio ansaitsee kaasutransitolla kolmisen miljardia euroa vuodessa. Ukrainan valtion budjettitulojen ollessa alle 35 miljardia euroa, kaasutransitotulojen romahtamisella tulee olemaan tuntuva vaikutus Ukrainan valtiontalouteen.

Hiilen osuus Ukrainan energiahuollosta on liki kolmannes. Ukrainalla on erittäin suuret hiilivarannot, mutta tästä huolimatta maa tuottaa ainoastaan 60% kuluttamastaan hiilestä. Ukrainan merkittävimmät hiilivarannot sijaitsevat maan itäosassa. Pääosa tuontihiilestä on peräisin Venäjältä.

Ydinvoima kattaa neljänneksen Ukrainan kokonaisenergian tarpeesta ja puolet maan sähkön tuotannosta. Ukrainan 15 toimivasta ydinreaktorista kuusi sijaitsee Zaporižžjassa, jonka etäisyys separatistien hallitsemasta Donetskista on 200 kilometriä. Ukraina on lyhyessä ajassa onnistunut vähentämään tuontiriippuvuuttaan venäläisestä uraanista. Vielä vuonna 2015 Ukrainan käyttämä ydinpolttoaine oli kokonaisuudessaan peräisin Venäjältä. Kaksi vuotta myöhemmin hieman alle 60% Ukrainan kuluttamasta uraanista tuotiin Venäjältä.

Öljyn kulutus Ukrainassa on hyvin alhainen asukasta kohden. Väestöltään yli 40-miljoonainen Ukraina kuluttaa saman verran öljyä kuin viisimiljoonainen Suomi. Ukraina tuo pääosan raakaöljystään Venäjältä ja Kazakstanista sekä merkittävän osan öljytuotteistaan Valko-Venäjältä ja Venäjältä. Venäjä pystyy halutessaan hankaloittamaan monin tavoin öljyntoimituksia Kazakstanista ja Valko-Venäjältä Ukrainaan.

Ukrainan taloudellinen merkitys Venäjälle: Ukraina on Venäjän 14. suurin kauppakumppani. Ukrainan osuus Venäjän ulkomaankaupasta oli viime vuonna kaksi prosenttia. Viisi vuotta aiemmin Ukraina oli Venäjän viidenneksi tärkein kauppakumppani viiden prosentin osuudella. Vielä ennen vuotta 2014 Ukraina oli merkittävä varaosatoimittaja mm. Venäjän strategisille ohjusjoukoille. Tilanne on ymmärtääkseni muuttunut/muuttumassa sotilastarviketoimitusten osalta. Venäjä lienee eniten riippuvainen ukrainalaisista siviililentokoneitten moottoreista ja niiden osista sekä jossain määrin Ukrainan ydinvoimalateknologiasta.

Venäjän strateginen päämäärä

Venäjä pyrkii palauttamaan Ukrainan takaisin etupiiriinsä, katkomaan Ukrainan länsisiteitä ja lisäämään maan riippuvuutta Venäjästä. Itse asiassa näin kävi jo vuosina 2010-2014, jolloin Janukovitsh johti Ukrainaa.

Ukrainan ja EU:n vaalivuosi, USA:n kääntyminen sisäänpäin, kaasutransitosopimuksen umpeutuminen sekä Nord Stream 2:n ja Turkish Streamin valmistuminen tarjoavat Venäjälle tilaisuuden pyrkiä päämääräänsä.

Vastaavasti Ukrainan omat toimet tarjoavat Venäjälle syyn tai ainakin tekosyyn aggression lisäämiseksi Ukrainaa kohtaan (mm. vesikanavan sulkeminen Ukrainasta Krimille kesällä 2014, tiukentunut kielilaki, ukrainaisten viisumivapaus Euroopan unioniin kesällä 2017 ja Ukrainan ortodoksikirkon irtaantuminen Moskovan patriarkaatin alaisuudesta vuonna 2018).

Kertshin salmen välikohtaus ja ukrainalaisten merimiesten pidättäminen marraskuun lopulla olivat pikemmin seuraus kuin syy. Tästä huolimatta Ukrainan YK-lähettiläs rinnasti turvallisuusneuvostossa 26.11 pitämässään puheessaan Kertshin salmen tapahtumat talvisodan käynnistäneisiin Mainilan laukauksiin. Historia osoittaa, että sodan syttymisen ennakointi ei ole helppoa rauhan rationaliteetein, mistä osoituksena on valtiovarainministeri Tannerin kirje Juho Kusti Paasikivelle 26.7.1939. Tanner kirjoitti[1]: ”*Jos sota tulee, silloin on tietysti uhrattava talouskin. Mutta minä en usko sotaan. Niin järjettömäksi ei maailma voi tulla.*” Mainilan laukaukset ammuttiin päivälleen neljän kuukauden kuluttua Tannerin Paasikivelle lähettämästä kirjeestä.

Venäjä on vahvistanut sotilaallista läsnäoloaan sekä Krimillä että Ukrainan itärajan tuntumassa. Lähtökohtaisesti Venäjän päämääränä ei liene laajamittainen sota Ukrainassa tai edes taisteluiden levittäminen Donbassista Asovanmeren pohjoisrannoille eli maayhteyden luominen Krimille. Nykytoimillaan Venäjä kenties pyrkii horjuttamaan Poroshenkon poliittista asemaa sekä pelottelemaan hänen tukijoitaan ja äänestäjiään. Venäjä ilmeisesti yrittää rakentaa mielikuvaa siitä, että Poroshenkon toinen presidenttikausi johtaisi sotaan maitten välillä. Vaikka taustalla lienee hermopeli, sodan mahdollisuutta ei voida kokonaan poissulkea[2]. Paradoksaaliseksi tilanteen tekee se, että tilannetta kiristämällä Venäjä lietsoo nationalismia sekä Venäjä-vastaisuutta Ukrainassa ja tulee näin toimiessaan nostaneeksi Poroshenkon kannatusta.

Oli Venäjän motiivit lopulta mitkä tahansa, tärkeää olisi se, että Venäjän johto saisi suorasanaisia viestejä useilta läntisiltä toimijoilta siitä, että Ukrainan kriisin laajentaminen johtaa lisäsanktioihin, joiden kohteena on mahdollisesti venäläisten valtionyhtiöiden hankkeet ulkomailla ja jopa Venäjän energiavienti. Toiseksi Suomelle tärkeää olisi, että EU:n Venäjä-politiikka säilyisi ratkaisuja hakevana. Kolmanneksi maamme median tulisi aktiivisemmin raportoida Ukrainasta, sillä Venäjä pyrkii luomaan mielikuvaa Ukrainasta venäläisvähemmistöään syrjivänä hirmuhallintona ja luhistuneena valtiona (”*Ukraine: failed state*”-retoriikka). Neljänneksi maamme analysointikykyä Ukrainan ja Venäjän suhteen olisi syytä lisätä sekä valtionhallinnossa että yliopistoissa, sillä Ukraina-osaamisen tarve tulee väistämättä kasvamaan lähiaikoina.

Ukrainan säilyminen vapaana toimijana ei ole vain ukrainalaisten huolenaihe, vaan tilanteen tulisi huolestuttaa myös Venäjän muita rajanaapureita. Sillä jos Venäjä tulkitsee, että se pystyy voimannäytöllään ja -käytöllään, energiapoliittisilla ratkaisuillaan sekä sekaantumisellaan naapurimaansa sisäpolitiikkaan saavuttamaan strategisia päämääriään, tämä houkuttelee Venäjää toimimaan samoin myös muualla. Vaikka Suomen asemaa ei tule rinnastaa Ukrainaan, meillä on yhteistä ainakin naapuruus Venäjän kanssa.

Turussa 3.1.2019
Kari Liuhto, professori, Turun yliopiston kauppakorkeakoulu

Taustatietoa

Johannes Remy (2015) *Ukrainan historia*, Gaudeamus Helsinki University Press, Tallinna.
Kari Liuhto (2018) *Ukraina ja sen taloussuhteet Suomen kanssa*, 100-sivuinen power point-esitys, https://www.researchgate.net/publication/328381551_Ukraina_ja_sen_taloussuhteet_Suomen_kanssa

[1] J. K. Paasikivi (1958) *Toimintani Moskovassa*, Osa I, Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo, Helsinki, s. 11.
[2] Ukraina kasvatti merkittävästi puolustusmenojaan vuonna 2018. Ukrainan puolustusmenot olivat viime vuonna yli viisi miljardia euroa eli noin 5% maan BKT:sta. Vuosina 2014-2017 maan puolustusmenojen BKT-osuus oli keskimäärin 3,5%.